

บทที่ 3

การเกิดปัญญา

ปัญญาเป็นภาวศัพท์พหุธรรม¹ คือเป็นสิ่งที่ควรประกอบรวมทำให้เกิด ทำให้มี ทำให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ที่เรียกว่า เป็นสิ่งที่สามารถเสริมสร้างหรือพัฒนาให้เกิดขึ้นมาได้จนทำลายโมหะ คือ ความหลงผิด และอวิชชา คือความไม่รู้ได้โดยสิ้นเชิง

ปัญญาคือการรู้ชัด การรู้ถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสิ่งที่เกิดจากการรับรู้โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เขาร่วมพัฒนาเสริมสร้างขึ้นมาโดยลำดับ ความรู้ในระดับต้น ๆ ของการรับรู้นั้นยังเป็นความรู้ที่ยังไม่จัดอยู่ในขั้นปัญญา กล่าวคือยังเป็นเพียงระดับความรู้ในขั้นรู้แจ้ง (วิญญาณ) ในขั้นรู้จัก (สัจญา) หรือในขั้นความเห็น (ทัญญู) กว่าที่จะถึงขั้นเป็นปัญญาได้ ความเห็นนั้นจะต้องเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าเป็นสัมมาทัญญู ซึ่งจะคงอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เขาร่วมในกระบวนการแห่งการเกิดปัญญา

1. กระบวนการรับรู้

การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อเกิด "ผัสสะ" คือการสัมผัส หรือการกระทบ โดยอาศัยองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้งสามอย่าง คือ อายตนะ อารมณ และวิญญาณ

ก. อายตนะ คือแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นทางรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบอายตนะเป็นเสมือนประตูหรือช่องทางที่ความรู้เกิดขึ้น ดังนั้นอายตนะจึงมีชื่ออีกอย่างว่า "ทวาร" อายตนะหรือทวารของมนุษย์เรามีทั้งหมด 6 คือ ตา (จักขุ) หู (โสตตะ) จมูก (ฆานะ) ลิ้น (ชีวาหา) กาย (กายะ) ใจ (มโน) เนื่องจากอายตนะทั้ง 6 นี้มีอยู่ใน

ชีวิตร่างกายของมนุษย์เรา จึงทำให้อายคนะทั้ง 6 นี้มีชื่อว่า "อายคนะภายใน"

ข. อารมณ์ คือ สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาหนองอยู่ หรือสิ่งสำหรับยึดหน่วงของจิต แปลง่าย ๆ ว่า สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้มันเอง¹ ดังนั้นคำว่าอารมณ์ความหมายในพุทธปรัชญาก็คือสภาพแวดล้อมภายนอกซึ่งไต่แกโลกที่มาปรากฏมันเอง แต่โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วน ๆ กัน ๆ ไปเท่าที่มนุษย์จะมีแขนหรือช่องทางสำหรับรับรู้ ก็มีจำนวนเท่ากับอายคนะภายในทั้ง 6 เนื่องจากอารมณ์เป็นสิ่งที่เชื่อมก่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นแหล่งความรู้เช่นเดียวกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก จึงทำให้ได้ชื่อว่า "อายคนะภายนอก" อายคนะภายนอก 6 อย่างไต่แก รูป(รูป) เสียง(สัทตะ) กลิ่น(คันธะ) รส(รสะ) สิ่งทองกาย(โณฏฐัพพะ) เรื่องในใจ(ชรรมารมณ)

เมื่ออายคนะภายในซึ่งเป็นแก่นรับรู้ กระทบกับอารมณ์ หรืออายคนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็จะเกิดความรู้เฉพาะก้านของอายคนะแต่ละอย่าง ๆ ขึ้น เช่น กระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น กระทบเสียงเกิดความรู้เรียกว่า ไต่ยิน ลิ่นกระทบรสเกิดความรู้เรียกว่า รุส เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละก้านนี้เรียกว่า "วิญญาณ"

ค. วิญญาณ แปลว่าความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ที่มากกระทบเนื่องด้วยอารมณ์ที่มากกระทบกับอายคนะภายในมี 6 อย่าง ดังนั้นวิญญาณจึงมี 6 อย่าง เช่นกัน โดยมีชื่อตามอายคนะภายในอันเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดวิญญาณ คือวิญญาณทางตาไต่แกเห็น (จักขุวิญญาณ) วิญญาณทางหูไต่แก ไต่ยิน(โสทวิญญาณ) วิญญาณทางจมูกไต่แกไต่กลิ่น (ฆานวิญญาณ) วิญญาณทางลิ้นไต่แก รุส(ชีวหาวิญญาณ) วิญญาณทางกายไต่แก รุสสิ่งที่ถูกทองกาย(กายวิญญาณ) วิญญาณทางใจไต่แก รู้อารมณ์ทางใจ หรือรู้อารมณ์เรื่องในใจ (มโนวิญญาณ) ดังพุทธพจน์ที่ว่า

"กฎรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับควยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยตาและรูปทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่า จักขุวิญญาณ อาศัยหูและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่า โสทวิญาณ อาศัยจมูกและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่าฆานวิญาณ อาศัยลิ้นและรสทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญาณ อาศัยกายและสิ่งของทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่ากายวิญาณ อาศัยใจและอารมณ์ทางใจทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า มโนวิญาณ"¹

สรุปได้ว่า आयตนะ 6 อารมณ์ 6 และวิญญาณ 6 มีชื่อในภาษาธรรม และมีความเกี่ยวเนื่องกันดังนี้

1. จักขุ-ตา เป็นแคนรับรู รูป-รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ-เห็น
2. โสตะ-หู เป็นแคนรับรู สัทธะ-เสียง เกิดความรู้คือ โสทวิญาณ-ได้ยิน
3. ฆานะ-จมูก เป็นแคนรับรู คันธะ-กลิ่น เกิดความรู้คือ ฆานวิญาณ-ได้กลิ่น
4. ชิวหา-จมูก เป็นแคนรับรู รส-รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญาณ-รู้รส
5. กาย-กาย เป็นแคนรับรู โภฏฐัพพะ-สิ่งของกาย เกิดความรู้คือ กายวิญาณ-รู้สิ่งของกาย
6. มโน-ใจ เป็นแคนรับรู ธรรมารมณ์-เรื่องในใจ เกิดความรู้คือ มโนวิญาณ - รู้เรื่องในใจ

การประจวบ หรือการบรรจบพร้อมกันทั้งสามปัจจัยคือ आयตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ภาวะเช่นนี้ภาษาธรรมมีคำเรียกโดยเฉพาะว่า "ผัสสะ" หรือสัมผัส ผัสสะก็คือ "ดารรับรู" นั่นเอง ผัสสะหรือการรับรูนี้มีชื่อเรียกแยกเป็นอย่าง ๆ ไปตามทางรับรูคืออายตนะนั้น ๆ ครบจำนวน 6 คือ จักขุสัมผัส โสทสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส กังพุทธทพจน์ว่า

"อาศัยตาและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบแห่งธรรมทั้งสามนั้น
เป็นผัสสะ..."¹

ผัสสะ เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการ
ธรรมก็ดำเนินต่อไป เริ่มแต่เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้ เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบาย
ไม่สบายหรือรู้สึกเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความรู้สึกดังกล่าวนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า
"เวทนา" แปลว่าการเสวยอารมณ์ หรือการเสพสอารมณ์ นอกจากนี้ก็มีการจำหมาย
หรือกำหนดหมายรู้อารมณ์นั้น ๆ เช่น รู้อลักษณะทรวดทรง สี สัณฐาน ตลอดจนชื่อเรียก
และสมมุติบัญญัติต่าง ๆ เช่น ชาว เขียว คำ แดง เรา ทาน โทะ เก้าอี้ พี่ น้อง ครู
อาจารย์ กวงจันทร์ กวงอาทิตย์ เป็นต้น การกำหนดหมายรู้อารมณ์หรือจำหมายซึ่งอารมณ์นั้นๆ
มีชื่อเรียกว่า "สัญญา" ซึ่งแปลง่าย ๆ ว่า "รู้จัก"

สัญญา แบ่งเป็น 6 ความทางแห่งการรับรู้ คือ

1. รูปสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์รูป เช่น คำ แดง อ้วน ผอม เป็นต้น
2. สัทสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์เสียง เช่น คัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น
3. คันธสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์กลิ่น เช่น หอมเหม็น เป็นต้น
4. รสสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์รส เช่น เป็รียว หวาน เค็ม เป็นต้น
5. โภจวิพัสสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์สัมผัสทางกาย เช่น อ่อน แข็ง เป็นต้น
6. ธรรมสัญญา ความกำหนดหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่น งาม ไม่งาม ดี
ไม่ดี เป็นต้น

ทั้งวิญญาณและสัญญาต่างก็เป็นความรู้ แต่ยังคงอยู่ในระดับที่มีใจเป็นปัญญา เป็นความรู้ที่อาศัยอารมณ์ที่ปรากฏอยู่จึงทำงานไปได้ สร้างภาพ เห็นภาพ ขึ้นไปจากอารมณ์นั้น ๆ แต่ปัญญาเป็นฝ่ายจางคออารมณ์เริ่มกระทำคออารมณ์ เพราะปัญญาอยู่ในหมวดสังขารชั้นชัฏ เชื่อมโยงอารมณ์นั้นกับอารมณ์นี้กับอารมณ์โน้นบ้าง วิเคราะห์ส่วนนั้นกับส่วนนี้กับส่วนโน้นของอารมณ์บ้าง เอาสัญญาอย่างโน้นอย่างนี้มาเชื่อมกันหรือพิจารณาเพื่อออกไปบ้าง มองเห็นเหตุ เห็นผล เห็นความสัมพันธ์ ตลอดจนถึงว่าจะเอาไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร หาเรื่องมาให้วิญญาณและสัญญารับรู้และกำหนดหมายเอาไว้อีก

อย่างไรก็ดี ทั้งวิญญาณและสัญญาต่างก็เป็นปัจจัยสำคัญแห่งการเกิดปัญญา ถ้ามานุษย์เราขาดเสียซึ่งวิญญาณและสัญญาที่เรียกว่าชั้นชัฏ 5 มิใช่ครบ จะเป็นมนุษย์ซึ่งมีชีวิตได้อย่างไร การรับรู้โลกภายนอกย่อมจะดับไปเหมือนอย่างคนที่หมดลมหายใจไปแล้ว ย่อมไม่รับรู้อะไรทั้งสิ้น ทั้งนี้คนที่มีชีวิตร่างกายสมบูรณ์ คือมีชั้นชัฏทุกชั้นครบอย่างมีสมรรถนะ ย่อมจะสามารถพัฒนาให้เป็นผู้มีปัญญา ได้มากกว่าผู้ไม่สมบูรณ์หรือไม่สมประกอบ

ขอย้อนกลับไปพิจารณา กระบวนการรับรู้ดังที่ได้อธิบายมา สรุปกระบวนการธรรมแห่งการรับรู้ได้ดังนี้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา → สัญญา → ...

สมดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า

"อาศัยตาและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบแห่งธรรมทั้งสามนั้นเป็นผู้ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมีบุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา) หมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรัสรู้อารมณ์นั้น (วิตุกกะ)..."¹ (ต่อไปว่าควายอายตนะและอารมณ์อื่น ๆ จนครบ 6 คู่ ใจความอย่างเดียวกัน)

กระบวนการรวมทั้งกล่าวนี้ เฉพาะครั้งที่ผัสสะ นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ก่อให้เกิดปัญญาอันสูงยิ่งที่เรียกว่า ญาณอันเป็นกระบวนการฝ่ายวิวิญญูคือฝ่ายหมคทุกซ์ กับกระบวนการสังสารวิญญูอันก่อให้เกิดวงเวียนแห่งความทุกข์โดยที่มีเวทนาเป็นปัจจัยสำคัญ กล่าวคือถาคคอยู่ใต้อิทธิพลของสุขเวทนา หรือทุกข์เวทนา ย่อมจะปรุงให้เกิดคัมहा อุบาทาน ภพชาติ และทุกข์อื่น ๆ ต่อไป ดังมีกล่าวในเรื่องปัจจุจสมุปบาท¹

ดังนั้นผู้ฉลาดจะต้องมีสติ ระมัดระวัง ทรงระวังคอของกระบวนการตรงผัสสะ → เวทนา โดยพยายามให้เวทนามีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ก่อให้เกิดกระบวนการญาณทัสสนะ หรือกระบวนการแบบวิวิญญู ซึ่งเป็นคู่ปฏิบัติกับกระบวนการแบบสังสารวิญญู ดังนั้นจึงแสดงกระบวนการนี้ให้เห็นง่ายขึ้นดังนี้

อายคณะ/อารมณ/วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา $\left\{ \begin{array}{l} \text{กระบวนการแบบสังสารวิญญู} \\ \text{กระบวนการแบบวิวิญญู} \end{array} \right.$

กระบวนการแบบวิวิญญู ก็คือกระบวนการแห่งปัญญานั้นเอง ซึ่งจะไต่กล่าวต่อไป ในตอนที่ว่าควยการพัฒนาปัญญา เพื่อเข้าถึงอุดมการณ์อันสูงสุดแห่งพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาถือว่า ผัสสะมีบทบาทสำคัญที่สุดในการรับรู้ ความรู้ทุกอย่างทุกประเภทเกิดจากผัสสะ หรือเกิดขึ้นที่ผัสสะ² คืออาศัยการรับรู้โดยอายคณะ (แคนรับรู้) ทั้ง 6 หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ผ่านทวาร (ทางรับรู้) ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

1

สัง.น. 16/1-3/1-2 , ที.ฆ. 10/57/51

2

สัง.สพ. 18/125/69, สัง.ช. 17/114-5/58-59,

อังก. ฉกค. 22/332/357.

ถ้าถือเอาอายตนะหรือทวารเป็นหลักโดยฐานเป็นต้นทางของการรับรู้ ก็
สามารถจัดกลุ่มการรับรู้ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ได้ 2 ประเภท คือ

1. การรับรู้ทางปัญจทวารคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ชั้น
ต้นค่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์กับทางรับรู้ คือ ความรูรูปร่าง เสียง กลิ่น รส และโณฏฐัพพะ
(สิ่งต้องกายทั้งหลาย)

2. การรับรู้ทางมโนทวาร คือ ใจ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ที่เรียกว่า
ธรรมารมณ์ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ธรรม คือสิ่งทั้งหลายที่ใจรู้ ใจคิด ความรู้ ธรรมารมณ์
มีขอบเขตกว้างขวางมากครอบคลุมไปถึงความรู้ที่รับเข้ามาทางปัญจทวาร และความรู้ที่
เป็นเรื่องจำเพาะของใจ ความรู้ที่รับเข้ามาทางปัญจทวาร เช่น เมื่อได้ยินคนพูด
ความรู้ทางปัญจทวารในที่นี้คือ โสติดทวาร ก็เป็นเพียงความรู้เสียง คือได้ยินเสียงเท่านั้น
หาใช่รู้คำพูด หรือเข้าใจเนื้อหาของคำพูดไม่ ส่วนการรู้ การเข้าใจเนื้อหาของคำ
พูดนั้น ๆ ว่า เขาพูดอะไร มีความหมายอย่างไร เป็นความรู้ที่เกิดในมโนทวาร ดังนั้น
การเข้าใจหรือรู้จักในสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านการรับรู้ทางปัญจทวาร ย่อมต้องอาศัยมโนทวาร
เข้าร่วมด้วย ดังนั้นความรู้ในระดับที่เป็นปัญญา ตามหลักพุทธปรัชญา จึงเป็นความรู้ที่
อาศัยมโนทวาร คืออาศัยใจ ร่วมด้วยเสมอโดยเฉพาะมีความรู้ 3 อย่างที่สำคัญ อันเกิด
จากมโนทวาร คือ

1. การปรุงแต่งอารมณ์อภิปัสสัที่รับเข้ามาทางปัญจทวาร พร้อมทั้งอารมณ์
เฉพาะของใจ และความรู้เกี่ยวกับปัญญา และความสัมพันธ์ต่าง ๆ ขึ้นเป็นความตรึง
คิดหาเหตุผลและจินตนาการต่าง ๆ ตลอดจนการวินิจฉัยสั่งการ

2. ความหยั่งรู้ หรือปรัชญาพิเศษต่าง ๆ ที่ผูกโยงลงในใจสว่างชัดทั่ว
ตลอด เช่น มองเห็นอาการที่สัมพันธ์กันของบางสิ่งแล้วเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง มอง
เห็นกฎแห่งความสัมพันธ์นั้น ได้แก่ความรู้ที่เรียกว่า ญาณ เช่น อภิญญา เป็นต้น

3. อสังขตธรรม คือ นิพพาน¹

2. ระดับของความรู้ที่จำแนกโดยการพัฒนาการทางปัญญาภายในบุคคล

มีความรู้อยู่ 3 ประเภทที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่ในขอบเขตของการฝึกอบรม เรียงลำดับแห่งการพัฒนาการหรือความเจริญแก่กล้าที่ออกมาเป็น อย่าง ๆ ดังนี้

2.1 สัญญา คือความกำหนดใจได้ หมายถึง ใจแก่ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือจำใจหมายรู้ ที่เกิดขึ้นตามปกติในกระบวนการรับรู้ ความรู้ในระดับสัญญา เป็นเพียงขั้นการรู้จัก คือรู้จักว่าเป็นอะไรแล้วก็กำหนดหมายไว้ในใจต่อไป เมื่อประสบหรือกระทบสัมผัสอีกก็บอกได้ ที่เรียกว่าจำใจได้ เช่น ตาเห็นสัตว์ชนิดหนึ่งซึ่งมีผู้บอกว่าเป็นช้าง ก็รู้จักว่าเป็นช้าง ต่อไปเมื่อพบอีกก็บอกได้ว่าเป็นช้าง

สัญญา แบ่งคร่าว ๆ ได้ 2 ระดับ คือ

ก. สัญญาขั้นต้น ใจแก่ความรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่น รู้ว่า สีเขียว ชาว คำ แดง เป็นต้น กล่าวคือเป็นสัญญาที่เป็นไปทางปัญจทวารทั้งหมดที่เรียกว่าปัญจทวาริกสัญญา ซึ่งเป็นความรู้จักเกี่ยวกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ข. สัญญาชั้นเสริม คือความรู้ที่เป็นไปตามความคิดปรุงแต่งหรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น รู้ว่าสวย น่ารัก เทียง ไม่เทียง ดี ไม่ดี เป็นต้น สัญญาประเภทนี้เป็นสัญญาทางมโนทวาร

เมื่อว่าโดยคุณภาพในกระบวนการพัฒนาความรู้ จะเห็นได้ว่าสัญญาที่เกิดขึ้นตามปกติในกระบวนการรับรู้ คือสัญญาขั้นต้นทั้งหลายก็ สัญญาที่หมายรู้ตามความรู้ความเข้าใจที่เจริญเพิ่มพูนขึ้นในการฝึกอบรมปัญญาก็ แมว่าอาจแตกต่างกันได้เป็น

1

ความรู้หลายระดับ ทั้งความรู้คลุมเครือถึงรู้จัก เจนก็เป็นเรื่องของการรู้กับการไม่รู้เท่านั้น

อนึ่ง สัญญาที่ช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญาและความมั่งคั่งแห่งกุศลธรรม
 ก่องเป็นสัญญาที่เกิดจากความคิดที่ต้งาม หรือเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกคอง ที่
 เรียกว่า "กุศลสัญญา" บาง "วิชาภาคิยสัญญา" (สัญญาที่ช่วยให้เกิดความรู้) บาง เช่น
 สัญญาที่หมายรู้ลักษณะอาการซึ่งแสดงภาวะที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง
 ภาวะที่ไร้ตัวตน เป็นต้น ส่วนสัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล มีชื่อว่า
 "ปปัญจสัญญา" คือสัญญาฟ้ามเผื่อหรือซับซ้อนหลากหลาย¹ ซึ่งเกิดจากการแคงเคิมค่อให้
 พิสการของคันทา มานะ ทิฏฐิ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "กิเลสสัญญา แปลว่าสัญญาที่เกิด
 จากกิเลส หรือสัญญาที่ประกอบด้วยกิเลส สัญญาพวกนี้ถูกกิเลสปรุงแต่งให้หันเผื่อและ
 เฉออกหางไปจากทางแห่งความรู้แทนที่จะช่วยให้เกิดความรู้ แคกลับเป็นเครื่องปิดกั้น
 ปิดเบือนความรู้คั้งนั้นผู้หวังความเจริญแห่งปัญญาความรู้ จะคองระมัดระวัง อย่ำให้
 สัญญาของคนเป็นกิเลสสัญญาเสมอไป แคพึงจับฉวยเอาเฉพาะสัญญาที่เป็นกุศลสัญญาเท่ำ
 นั้น อันจะนำไปสู่ปัญญาความรู้แจ้งไค

พระอรหันคก็มีสัญญา แคเป็นสัญญาที่ไรกิเลส² ความจริงทันทหมายรู้ ปปัญจ
 สัญญาความที่ปลุชนเข้าใจ แคทันทหมายรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ เพื่อใช้ประโยชน์ เช่น
 ในการช่วยแกปัญหาของผู้อื่นมิไคหมายรู้ในแง่ที่จะมีตัวคนออกไปรับความกระทบ

2.2 ทิฏฐิ คือความเห็น ความเข้าใจตามแนวความคิดของคนโดยอาศัย
 เหตุผล ไคแก่ความรู้ที่ลงขอสรูปอย่างไคอย่างหนึ่ง และประกอบด้วยความยึดถือโดย
 อาการผูกพันกับตัวคน อาจเป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอกที่ขึ้นค่อผู้อื่นควยความศรัทธา
 ประกอบกับการไคคิกคั่นกรอง ยอมรับเอาหรือสรูปเข้าเป็นของคองแล้ว ไม่ว่ำจะเป็น
 ความรู้ที่มีเหตุผลมากหรือน้อยก็ตาม นี้คือ "ทิฏฐิ" ลักษณะสำคัญของทิฏฐิคือการยึดถือ

1

เรื่องเดียวกัน หน้า 42

2

ม.จ. 14/341/183

เป็นของคน ตัวอย่างทฤษฎี เช่น สัสสคติทฤษฎี ความเห็นว่ายั่งยืน เข้าใจว่ามีอรรถาที่คงอยู่ ยั่งยืนตลอดไป อุดมคติทฤษฎี ความเห็นว่ายั่งยืน ชาติสัญญา เป็นคน ใครมีทฤษฎีอย่างใดก็จะยึดมั่น ทฤษฎีนั้นเป็นของคนและคิดว่าถูกต้อง อย่างอื่นนั้นผิด อย่างไรก็ตามเมื่อใดทฤษฎีนั้นได้พัฒนา ขึ้นไปจนเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ที่เรียกว่าสัมมาทฤษฎี คือมีความเห็น ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ตรงตามสภาวะ เมื่อนั้นก็จัดได้ว่าเป็นปัญญา เมื่อปัญญานั้น เจริญขึ้นจนมองเห็นสภาวะนั้นด้วยตนเองอย่างชัดเจนสมบูรณ์แล้วก็ไม่ต้องยึดถือความรู้ นั้นเป็นของคน เพราะความจริงแท้ดำรงอยู่อย่างนั้นเป็นกลาง ๆ นับว่าเป็นอันเลยชั้น ของทฤษฎีไปเอง ดังนั้นในกระบวนการพัฒนาปัญญาจะต้องพัฒนาความรู้ชั้นทฤษฎีให้เป็น สัมมาทฤษฎีโดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เข้าช่วยสร้างเสริม ปัจจัยที่สำคัญนั้นมี 2 ข้อ

ก. ปรโตโฆสะ คือเสียงจากผู้อื่น หมายถึงการรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน ความรู้ สันทนาซักถาม ฟังคำโฆษณาชักจูงของผู้อื่นเป็นกัลยาณมิตร หรือ เสวนาคบหาสัคนุรุษ

ข. โยนิโสมนสิการ คือกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วย ความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล รู้จักวิเคราะห์ให้เห็นตามสภาวะและตามความ สัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

ทั้งมีข้อความในพระไตรปิฎกแสดงหลักการสร้างเสริมสัมมาทฤษฎี ดังนี้
"คูกรภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งสัมมาทฤษฎีมี 2 ประการ
ดังนี้คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ"¹

2.3 ญาณ คือความรู้อันบริสุทธิ์ที่บุคคลโผลงขึ้นในใจสว่างชัดทั่วตลอด ญาณเป็นคำไวพจน์คำหนึ่งของปัญญา จึงเป็นความรู้ในระดับที่สมบูรณ์สูงกว่าทฤษฎี และ สัญญาเป็นอย่างมาก โดยทั่วไปญาณมักใช้ในความหมายที่จำเพาะ เช่น การมีปัญญายัง รู้สภาวะที่สัตวิกรมเป็นของคน ใ้ชื่อว่ากัมมัสสกตาญาณ การมีปัญญายังรู้สอคคลองกับ สัจจะ ใ้ชื่อว่า สัจจานุโลมิกญาณ การมีปัญญายังรู้ส่วนอดีต ใ้ชื่อว่า อดีตังสญาณ

ปัญญาหยั่งรู้ความสิ้นอาสวกิเลส โค้ชชื่อว่า อาสวกิษณฺณ ซึ่ง เป็นญาณอันสูงส่งแห่ง พุทธปรัชญา เป็นต้น

3. ความอาศัยสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของสัญญา ทิฏฐิ ญาณ

ในขั้นพื้นฐาน สัญญาเป็นวัตถุดิบของความรู้และความคิดต่าง ๆ ดังนั้น ความรู้ 2 ประเภท คือ ทิฏฐิ และญาณ จึงต้องอาศัยสัญญา

3.1 สัญญาก่อให้เกิดทิฏฐิ

เมื่อมนุษย์หมายรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างไม่มากเข้า ๆ ก็ย่อมชวนให้ลง ความเห็นสรุปเอาว่าเป็นอย่างนั้น ๆ และถ้าหากการใคร่ครวญให้ก็คือหากโยนิโสมนสิการ ก็ย่อมถูกสัญญาหลอกเอา หรือบิภังปัญญาเอาได้ ดังนั้นทิฏฐิที่ผิดก็เกิดขึ้นเพราะสัญญาผิด บ้าง ใช้สัญญาไม่ถูกต้องบ้าง มีข้อความในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงสัญญาก่อให้เกิดทิฏฐิว่า

"ทิฏฐิแม้เพียงเล็กน้อยซึ่งเกิดจากสัญญา ถูกสัญญาจุกแค้นเกี่ยวกับสิ่งที่เห็นทุก ๆ สิ่ง ไคยนิทกั, สิ่ง ไคสมทรวาทกั, ในโลกนี้ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์นั้น อธิบายว่า ทิฏฐิซึ่งสัญญาก่อให้เกิดขึ้นกว่าหนคชิน, ปฐงคตงจิกจางว ไ เพราะเหตุที่ทิฏฐิมีสัญญา เป็นหัวหุนว มีสัญญาเป็นเงาการใหญ่และคางจือกัณควยสัญญานั้นเกี่ยวกับสิ่งที่เห็น กั, สิ่ง ไคยนิทกั, สิ่ง ไคสมทรวาทกั, ยอมไม่มีแก่พระอรหันต์ ..."¹

ข้อความนี้แสดงว่า พระอรหันต์ย่อมไม่มีคมันถือมันในทิฏฐิอันเกิดจากสัญญา ปฐงคตง ทั้งนี้เพราะท่านทำลายเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ²

1

พ.ม. 29/173/103.

2

พ.ม. 29/171/103.

3.2 สัญญาก่อให้เกิดญาณ

"อุกร ไปฏฐปาหะ สัญญาแลเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง เพราะสัญญาเกิดขึ้นญาณจึงเกิดขึ้น เธอยอมรู้อย่างนี้ว่า ญาณเกิดขึ้นแก่เราเพราะสัญญานี้เป็นปัจจัย
อุกร ไปฏฐปาหะ เธอพึงทราบความชอบนี้โดยบรรยายนี้ว่า สัญญาเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง เพราะสัญญาเกิดขึ้น ญาณจึงเกิดขึ้น"¹

ในชีวิตประจำวัน เราย่อมมีสัญญามากมายเกี่ยวกับการเสื่อมสลายร่วงหล่นของสิ่งต่าง ๆ และแล้ววันหนึ่งก็เห็นผลไม้แก่ร่วงหล่นลงมาจึงบังเกิดปัญญาดูสว่างแจ่มขึ้น มองเห็นความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งหลาย ปัญญาที่มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างทั่วตลอดในค่านหนึ่ง ๆ จึงทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้นั้นขึ้น นั่นก็คือเพราะอาศัยสัญญาจึงบังเกิดญาณ

3.3 ญาณอาศัยทฤษฎี การบังเกิดญาณย่อมอาศัยทฤษฎีเป็นเครื่องเกื้อหนุนได้เหมือนกัน ดังจะเห็นได้ว่ามีทฤษฎีจำนวนไม่น้อยซึ่งเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผลมาก เป็นผลของความคิดและเป็นข้อยึดถือของปราชญ์ ผู้มีปัญญามาก ถ้าไม่มีความยึดถือทฤษฎีนั้นมากจนเกินไป และรู้จักฟัง รู้จักมอง รู้จักใช้ ปัญญาพิจารณา ที่เรียกว่า อาศัยกัลยาณมิตร และใช้โยนิโสมนสิการช่วยปลุกเรา ก็ย่อมมีโอกาสมากที่จะบังเกิดญาณขึ้นได้

เมื่อทฤษฎีก็ ญาณก็ ก็ยังเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีการกำหนดหนหมาย หรือหมายรู้ตามทฤษฎี หรือความญาณนั้น ๆ จึงเกิดเป็นสัญญาใหม่ขึ้นอีก นั่นก็คือทฤษฎีและญาณก็สามารถทำให้เกิดสัญญาซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของความรู้และความคิดอื่น ๆ สืบต่อไป ส่วนข้อที่แตกต่างกันก็คือ ทฤษฎีมักพลอยทำให้เกิดสัญญาใหม่ที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้อง และช่วยแก้สัญญาที่ผิดพลาดได้

4. กิจกรรมการพัฒนาปัญญา

ความรู้ 3 อย่าง คือ สัญญา ทิฏฐิ และญาณเป็นผลข้างปลายของกิจกรรมที่สำคัญของการพัฒนาปัญญาที่ท่านแสดงไว้ในเรื่องปัญญา 3¹ คือ

1. จิตตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด พิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเองอาศัยการกระทำในใจโดยแยกกายที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการเป็นสำคัญ

2. สุคตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสับรับฟังจากครูอาจารย์หรือกัลยาณมิตร หรือจากการศึกษาเล่าเรียนจากตำรา คัมภีร์ เป็นต้น

3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเจริญสมณะวิปัสสนา ย่อมทำให้เกิดปัญญาญาณรู้แจ้งในความจริงของสิ่งทั้งปวงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญา 3 อย่างที่กล่าวมานี้ วิสุทธิมรรค² ใค้ตีความปัญญา 3 ว่า ปัญญาที่ไม่ได้ฟังจากผู้อื่นไ้มา เพราะสำเร็จโดยลำพังความคิดของตนเอง ถึงกับไ้กับมัสกตาญาณ³ หรือไ้กับจัญโลมิกฤษฎม⁴ ว่าชั้น 5 ไม่เพียงเป็นต้นความรู้นี้เรียกว่า "จิตตามยปัญญา" ปัญญาที่เกิดแต่ฟังจากผู้อื่นแล้วจึงไ้กับมัสกตาญาณ าลาอันใด ความรู้นี้เรียกว่า "สุคตมยปัญญา" ส่วนปัญญาที่ถึงอัปนาอันสำเร็จด้วยอำนาจภาวนาของผู้เขาสมาบัติทุกอย่างความรู้เช่นนี้เรียกว่า "ภาวนามยปัญญา" ⁵

1

ที่.ป.า. 11/228/171

2

มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอน 1, หน้า 8

3

การมีปัญญายังรู้ภาวะที่สัจธรรมเป็นของคน

4

การมีปัญญายังรู้สอดคล้องกับสภาวะความเป็นจริง

5

อภ.วิ. 35/438/213

การตีความปัญหา 3 ดังกล่าวนี้นี้ เป็นการชี้แจงปัญหาความรู้ว่า เกิดขึ้นจากเหตุใด หรือแหล่งใด หรือกิจกรรมประเภทใด กล่าวคือ ถ้าเกิดจากการฟัง ก็เป็นสุขตมยปัญหา เกิดจากการคิดก็เป็นจินตามยปัญหา เกิดจากภาวนาของผู้เข้าสมาบัติก็เป็นภาวนามยปัญหา

กิจกรรม 3 อย่างดังกล่าว ย่อมสามารถแจกแจงออกเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ใ้ถืออีกแบบหนึ่งดังนี้

การพิจารณาโดยแยกกาย (โยนิโสมนสิการ) การชั่งเหตุผล (ตุลนา) การไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลองและเฟ้น (วิมังสาและวิจัย) การฟังซักถาม สอบค้น (ส่วนะและปริจฉา) ตกเถียง อภิปราย (สากัจฉา) การสังเกตดูเผื่อๆ ทุอย่างพิณีจ (บัสสนะและนิชฌาน) การเสพคุณ ฝึกหัด ทำบ่อย ๆ ทำให้มาก (อาเสวนะ ภาวนาและพหุลีกรรม)¹

กิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้มีกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ แห่งพระไตรปิฎก อันควรยกมาแสดงดังนี้

1. สรภังคชาตก² กล่าวถึงท่านสรภังคคาบสเฉลยปัญหาซึ่งมีเรื่องของการเกิดปัญหาอยู่ด้วยดังนี้

"บุคคลในโลกนี้ทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประพฤติอะไร เสพอะไร จึงจะไ้ปัญหา ขอนานใดไปรทบอภปฏิบัติหาแห่งปัญหา ๗ บั้กันว่า นรชนทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้มีปัญหา"

"บุคคลควรคบหาท่านผู้ทั้งหลาย ละเอื้อคละออ เป็นพหูสูต ฟังเป็นทั้งนักเรียนและไ้ถาม ฟังตั้งใจฟังคำสุภาษิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้ จะเป็นผู้มีปัญหา ผู้มีปัญหานั้นยอมพิจารณาเห็นกฎมุกคทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นโรค ผู้เห็นอย่างนี้ยอมละความพอใจในกามทั้งหลายอันเป็นทุกข์ มีภัยอันใหญ่หลวงเสียไ้ ผู้นั้นปราศจากราคะแล้ว กัจจโกโหสะโค ฟังเจริญเมตตาคิจ ไม่มีประมาณ งคอาชญาในสัตว์ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถูกคิดเคียน ยอมเขาถึงแคนพรหม"

1

พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 52

2

พ.ช. 27/2469-70/446

2. เทศกฐนชาตก¹ ว่าด้วยนกกตบปัญหาพระราช

".... กำลังปัญหา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐ ยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย ... คนในโลกนี้ประกอบด้วยปัญหาแล้วแถมเมื่อทุกข์เกิดขึ้นยอมใครรับสุขก็คนบางคนไม่ตั้งใจฟังควยดี ไม่อาศัยผู้เป็นพหูสูต ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่พิจารณาเหตุผล ยอมไม่ใครบรรลุปัญญา แล"

ทั้ง 2 ชาตกที่ยกมาแสดง เป็นการเน้นกิจกรรมในเรื่องของ สุขุมยปัญญา และจินตมยปัญญาเป็นสำคัญ

3. ปัญญาสูตร² ว่าด้วยเหตุปัจจัยให้ใ้ปัญญา 8 ประการ

"1. อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ซึ่งเป็นที่เข้าไปตั้งความละเอียด ความเกรงกลัว ความรัก และความเคารพไว้อย่างแรงกล้า

2. อาศัยพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง... เธอเข้าไปหาแล้ว ได้ถามสอบถามเป็นครั้งคราวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญญาณุทิศนี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งภาษิตนี้เป็นอย่างไร ท่านเหล่านั้นยอมเปิดเผยขอที่ยังไม่เปิดเผย ทำให้แจ้งขอที่ยังไม่ใ้ให้แจ้ง และบรรเทาความสงสัยในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย

3. ฟังนั้นแล้ว ยอมยังความสงบ 2 อย่างคือ ความสงบกายและความสงบใจ ใ้ถึงพร้อม

4. จงเป็นผู้มีศีล สวรรวมระวิ้งในปาติโมกข์ สวมทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

5. เป็นพหูสูต ทรงจำสุตตะ สังสมสุตตะ เป็นผู้ไ้ยิน ไ้ฟังมาก ทรงจำไ้คล่องปากชื่นใจ แห่งตลอดควยก็ควยที่ปฏิรูซึ่งธรรมทั้งหลาย

1

ช.ชา. 27/2444/440

2

ที.ปา. 11/444/269-271 ; อัง. อังฎก. 23/92/118

6. ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความพร้อมมูลแห่งกุศลธรรม
เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ท้อท้อระในกุศลธรรม

7. เมื่อเขาประชุมสงฆ์ ในทุกเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่เป็นประโยชน์ยอมแสดงธรรม
เองบ้าง ยอมเชื่อเชื้อมิใช่ผู้อื่นแสดงบ้าง ยอมไม่ก่อกวนการนิ่งอย่างพระอรหันต์

8. พิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความดับในอุปาทานฐาน 5 ว่า รูปเป็น
กึ่งนี้ เวทนาเป็นกึ่งนี้... สัตถุเป็นกึ่งนี้... สังขารเป็นกึ่งนี้... วิญญาณเป็นกึ่งนี้...
นี้เป็นปัจจัยขอที่ 8 ยอมเป็นไปเพื่อโคบัญญัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่โค
เพื่อความมกของงาม ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์แห่งปัญญาที่โคแล้ว"

4. จังก์สูตร¹ กล่าวถึงธรรมมีอุปการะ 12 ประการ โดยมีธรรมที่มีอุปการะ
มากแก่ปัญญาอยู่ 2 ประการดังนี้

1. ความอุคสาหะ เป็นธรรมมีอุปการะแก่ปัญญาเครื่องพิจารณา

2. การทรงจำธรรมไว้ มีอุปการะมากแก่ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเนื้อความ

5. จุพกัมมวิภังคสูตร² ว่าด้วยเรื่องการทำกรรมอย่างไร แล้วก่อให้เกิด
เกิดผลเป็นอย่างไร โดยเฉพาะเรื่องการทำกรรมเป็นผู้มีปัญญามากดังนี้

"บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสคริกคาม บุรุษกคาม ย่อมเป็นผู้เข้าไปหาสมณะ
หรือพรหมณ์ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ
อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำแล้วยอมเป็นไปเพื่อ
ไม่เกิดอกุศล เพื่อทุกขสัญญาญาณ หรือว่าอะไรเมื่อทำแล้วยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์
เกิดอกุศล เพื่อความทุกข์สันตญาณ เมื่อเขาเข้าไปจะเขาดังสุคติโลกสวรรค์ เพราะ
กรรมนั้นอันเขาให้พร้อมสมทานไว้อย่างนี้ ถ้ามามีปัญญา ๓ ที่โค ๆ
ในภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญามาก คุกรมานพ นี้คือปฏิบัติเป็นไปเพื่อปัญญามาก"

1

ม.ม. 13/659/456

2

ม.จ. 14/595/291

6. อุกฤษฏ์¹ ธรรมอันน่าปรารถนา 10 ประการ แต่ละประการก็มีธรรม เป็นอาหารคือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสร้างเสริม โดยเฉพาะธรรมอันน่าปรารถนาคือปัญญา กล่าวว่ "การฟังด้วยทิ การสอบถาม เป็นอาหารของปัญญา"

ทั้ง 6 พระสูตรที่ยกมาแสดงเพื่อเป็นข้อมูลยืนยันถึงการเกิดปัญญาว่า อาศัยการ กระทำหรือกิจกรรมใด ๆ บาง กิจกรรมที่สำคัญอันก่อให้เกิดปัญญามีกล่าวถึงเสมอ ๆ เช่น การคบหาทานผู้หรือบัณฑิต การใส่ใจฟังจนจำนำมาคิดพิจารณา การสนทนาซักถาม เอาความรูความเข้าใจ โดยเฉพาะในเรื่องกุศล อกุศล ตลอดจนการมีความพากเพียร อุทิศและปฏิบัติธรรมเช่นการสำรวมระวังในปาติโมกข์ เป็นต้น อนึ่งสำหรับพระสูตรที่ 5 ซึ่งยกมาแสดงชื่อว่า รุฬกัมมวิภังคสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่จำแนกเรื่องกรรมตามสมควร ว่าถ้าประกอบกรรมอย่างไรจะได้ผลหรือวิบากเป็นอย่างไร พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงการเป็น ผู้มีปัญญาว่ต้องกระทำกรรมด้วยการ สนทนาไต่ถามสมณะหรือพรหมซึ่งหมายถึงท่านผู้เป็น บัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง ท่านเหล่านี้ซึ่งเป็นผู้ธรรม ปฏิบัติธรรม ท่านยอมส่งเคราะห์ ธรรมแก่ผู้เขาไปสนทนาซักถาม ทำให้ผู้เขาหาสนทนาซักถามได้รับอานิสงส์ในการฟังธรรม ซึ่งจะชักนำให้เกิดปัญญาว่ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นประโยชน์ อะไรเป็นโทษ เป็นต้น การมีปัญญาเช่นนี้ถือว่ามีคุณประโยชน์ต่อวิถีชีวิตพระสุคตคณปิฎก อังคุดตนิทาย ปัญจนินบาท² ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการฟังธรรมจากสมณะไว้ 5 ประการ ได้แก่

1. อสสุตฺติ สุณาติ - ย่อมไคฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ไคเรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคย-
เรียนรู้
2. สุกฺติ ปรีโยทเปติ - สิ่งที่เคยไคฟัง ก็ทำให้แจ่มแจ้งเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น
3. กงฺขั วิหนติ - แก้อสงสัยไค บรรเทาความสงสัยเสียไค

1

อ้ง.ทสก. 24/73/20

2

อ้ง.ปัญจก. 22/202/276

4. ทิฏฐิ อุกฺกโรติ - ทำความเห็นให้ถูกต้องได้

5. จิตฺตมสฺส ปสฺสิตฺติ - จิตของผู้ฟังยอมดวงใส

จะเห็นได้ว่าอานิสงส์ทั้ง 5 ข้อดังกล่าว แสดงถึงการก่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจถูกต้อง ชัดเจน เป็นสัมมาทิฏฐิ จนถึงที่สุด ย่อมสามารถทำให้ผู้สนทนา ชักถามมีความดวงใสใจสงบกว่าอำนาจของการมีปัญญาที่เจ้านั้นเอง อานิสงส์ทั้ง 5 ประการนี้ ย่อมมีขึ้นได้ไม่จำกัดกาลแก่ผู้ปฏิบัติความรู้อุปถัมภ์วิภังคสูตร ดังกล่าว นอกจากนี้ พระสูตรนี้ยังมีข้อความที่น่าศึกษาพิจารณา หรือน่าสนใจเป็นพิเศษอีกประเด็นหนึ่ง ที่กล่าวว่า "เมื่อเขาคายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นอันเขาให้ฟังพร้อมสมาทาน ไว้อย่างนี้ (หมายความว่าชักถามสนทนาเรื่องกุศล อกุศล เป็นต้น กับสมณะ พรหมณ์) ถ้ามามีเกิดเป็นมนุษย์ ๗ ทีใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญามาก" ข้อความดังกล่าวนี้ แสดงว่าพระพุทธศาสนามีโคปฏิเสธเรื่องการเกิดใหม่ หรือเรื่องชาติหน้า แม้เรื่อง การเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีปัญญา ผู้นั้นจะต้องสร้างสมบารมีด้วยการสร้างกรรมดีหลายอย่างที่ เป็น ปฏิบัติเพื่อมีปัญญามาก ดังที่แสดงไว้ในอุทกัมมวิภังคสูตร เป็นต้น อนึ่งผู้สนใจหรือสงสัย เรื่องการเกิดใหม่ขอศึกษาได้จากหนังสือ ชื่อ *The Buddhist Concepts of Karma and Rebirth*¹

ในเรื่องของการเกิดปัญญา พุทธปรัชญามีคำสอนที่สำคัญอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็น การแสดงถึงวิธีการที่สำคัญของการเกิดปัญญาว่าอาศัยปัจจัยใด ๆ บาง โดยมีความ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ประจวบสายโซ่ ชรรมะกังวานี้มีชื่อว่า "ปัญญาวัชรธรรม" หรืออีก ชื่อหนึ่งว่า "โสคาบัตติยงคะ" ดังนี้

1

Sunthorn Na-Rangsi, *The Buddhist Concepts of Karma and Rebirth*, Mahāmakut Rājavidyalaya Press, Bangkok. 1976/2519.

ปัญญาธิธรรม¹ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ซึ่งมีใจความตรงกับโสคาปคัตติยังคะ คือธรรมที่ทำให้บรรลุเป็นพระโสดาบันจนถึงชั้นพระอรหันต์ จึงนับว่าธรรมทั้ง 2 เรื่องซึ่งมีใจความอย่างเดียวกันเป็นธรรมที่มีความสำคัญมากต่อการเกิดปัญญาคงใจความว่า

"กุฎกรมิกะทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความเจริญแห่งปัญญา โคนแก่ การคบสัตบุรุษ 1 การฟังสัทธรรม 1 การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย 1 การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม 1"

"กุฎกรมิกะทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความประจักษ์แจ้งโสคาปคัตติยล... เพื่อประจักษ์แจ้งสทุกาคามิมล... เพื่อประจักษ์แจ้ง อนาคามิมล... เพื่อประจักษ์แจ้งอรหัตตผล ธรรม 4 อย่าง โคนแก่ สัมปฐิสสังเสวะ สัทธรรมสวนะ โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ..."²

1. การคบสัตบุรุษ (สัมปฐิสสังเสวะ)

สัตบุรุษ คือคนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรมซึ่งบางทีก็เรียกว่าบัณฑิต บุคคลเช่นนี้เป็นบุคคลที่ควรคบ เป็นมิตรที่ดีที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตร ในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความมีกัลยาณมิตรหรือการคบสัตบุรุษ ยังจัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นที่ยังอาศัยความศรัทธา เพราะยังอาศัยบุคคลอื่นช่วยความเชื่อมั่นในสติปัญญาของท่านว่าจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ตนได้ โดยที่ผู้แสวงปัญญาไม่ต้องรอให้ท่านสัตบุรุษมาหาตน แต่ตนต้องกระตือรือร้นที่จะไปหาท่าน ไปปรึกษา ไปสดับฟัง ชักถาม ขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางการดำเนินชีวิตจากท่าน การกระทำอย่างนี้ เรียกว่าการเสวนาสัตบุรุษหรือคบหาคนดี ตรงกับคำบาลีว่า สัมปฐิสสังเสวะ หรือ สัมปฐิสูปสังเสวะ หรือ สัมปฐิสเสวนา หรือบัณฑิตเสวนาก์โก

1

สัง.ม. 19/1638-1640., ที.ปา. 11/240/183

2

สัง.ม. 19/1429/348; 1634-1637/408

คุณสมบัติของ สัตบุรุษ

สัตบุรุษ คือคนดีโดยมีธรรมของสัตบุรุษที่เรียกว่า สัปปริสธรรม ^๗^๑

1. ชัมมัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายถึงรู้หลักการกฎเกณฑ์ หน้าที่ ที่จะ เป็นเหตุให้การกระทำใดสำเร็จผลตามความมุ่งหมาย เช่นรู้เหตุแห่งความเจริญ เหตุแห่ง ความสำเร็จ เป็นต้น

2. อัครัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักผล หมายถึงรู้ความมุ่งหมายของหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ ภูมิลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ รู้จักประโยชน์ของกิจนั้น ๆ ว่ากระทำ กิจอย่างนี้มีอะไรเป็นคุณประโยชน์ เป็นต้น

รวมความทั้งสองข้อนี้ก็คือความเป็นผู้รู้เหตุ ภูมิล บุคคล เช่นนี้บางทีก็เรียกง่าย ๆ ว่า เป็นคนมีเหตุ มีผล ซึ่งเป็นลักษณะของคนมีปัญญานั้นเอง

3. อัครัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักคน คือรู้จักเข้าใจตัวเองตามความเป็นจริงว่า มีฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถและคุณธรรมเป็นอย่างไร เพื่อจะได้ ปฏิบัติคนให้เหมาะสมและเกิดผลดี เช่น ถ้าเป็นพระภิกษุก็รู้ว่าคนมีศรัทธา คือ สุตตะ จากจะ และปัญญา แคะไหน เป็นต้น

4. มัทธัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือรู้จักความพอดี ความเหมาะสม หรือความสมควรในการปฏิบัติคนหรือดำเนินชีวิต เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคน เป็นต้น

5. กาลัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา ว่าเวลาไหนควรทำอะไร รู้ค่า ของเวลา ผู้มีกาลัตถุตายอมทำกิจทั้งปวงให้ทันเวลาถูกเวลาอยู่เสมอไม่ปล่อยให้เวลา ล่วงไป ๆ โดยไม่ทำอะไรอันเป็นประโยชน์

6. ปริสัตถุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท ชุมชน หรือสังคมว่ามีระเบียบ กฎเกณฑ์ ประเพณี กันอย่างไร เพื่อที่จะได้ประพฤติปฏิบัติคนให้ถูกต้องต่อชุมชนนั้น ๆ ไม่เก้อ ไม่เขิน เป็นต้น

7. บุคคลัญญา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือรู้จักอริยาศัย ความสามารถและคุณธรรมของบุคคลทั้งหลายที่เราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ เพื่อจะไ้รู้ว่า เป็นคนชนิดใด ควรคบหรือไม่ หรือควรจะแนะนำช่วยเหลืออย่างไรหรือไม่ เป็นต้น

คุณธรรมทั้ง 7 ประการนี้เป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ คุณสมบัติทุกข้อล้วนแสดงถึงความเป็นผู้รู้ทั้งสินนั้นก็คือความเป็นผู้มีปัญญานั้นเอง นี่แสดงว่าคนที่ตามหลักพุทธนิยามพึงเป็นคนมีปัญญา คือเป็นผู้รู้จักเรื่องต่าง ๆ อย่างถูกต้องนับตั้งแต่รู้ เหตุ ภูผล ภูตน ภูประมาณ ภูกาล ภูชุมชน ภูจักบุคคล เป็นต้น การรู้ที่ถูกต้องยอมนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง ฉะนั้น การเป็นคนมีปัญญาจึงมีความสำคัญต่อการเป็นคนดี

นอกจากสัปปริสธรรม 7 ที่ยกมาแสดงแล้วนี้ ยังมีข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงถึงคุณธรรม หรือลักษณะของสัตบุรุษอีกหลายแห่ง เช่น

"ผู้ใดแลเป็นคนกตัญญูกตเวที มีปัญญา มีกัลยาณมิตร และมีความรักที่มั่นคง ช่วยทำกิจของมิตรผู้ตกยากโดยเต็มใจบัณฑิตเรียกคนเช่นนี้ว่า สัตบุรุษ"¹

"สัตบุรุษไม่มีในชุมนุมใด ชุมนุมนั้นไม่ชื่อว่าสภาผู้ใดไม่พูดเป็นธรรม ผู้นั้นไม่ใช่สัตบุรุษ, ละระคะ โหสะ โมหะ แล้วพูดเป็นธรรม จึงจะเป็นสัตบุรุษ"²

"ผู้ใดเจริญด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ และปัญญา ผู้นั้นเป็นสัตบุรุษมีวิจารณ์ญาณ ย่อมถือเอาสาระในโลกนี้ไว้แก่คนใด"³

1

ข.ชา. 27/2466/445

2

สัง.ส. 15/725/270

3

อิง.ปัญจก. 22/63/70

"ผู้ใดเขาสักการะก็ตาม ไม่สักการะก็ตาม ย่อมมีสมาธิไม่หวั่นไหว เป็นอยู่ด้วย
ความไม่ประมาท ผู้นั้นซึ่งมีปกติเพ่งพินิจ ทำความเพียรตลอดเวลา เห็นแจ้งด้วย
ความเข้าใจอันสุขุม ยินดีในความสิ้นอุปาทาน ทานเรียกว่า สัตบุรุษ"¹

"สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอศติมีปะ มีสุตะมาก มีปรารถนาความเพียร
มีสติมั่น มีปัญญา ภูมรภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล สัตบุรุษ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม
ของสัตบุรุษ"²

ส่วนคำว่าบัณฑิต หมายถึงคนฉลาดคือคนที่มีปัญญาหรือคนที่ดำเนินชีวิตอยู่ด้วย
ปัญญา รู้จักคิด รู้จักพิจารณา วิจัยารณาเหตุแห่งโลกและชีวิต สามารถทำจิตใจให้เป็น
อิสระได้ความโอกาส ที่เรียกว่ามีปัญญาลัมปหา คือถึงพร้อมด้วยปัญญา

มีข้อความในพระไตรปิฎกหลายแห่งแสดงถึงคุณสมบัติของบัณฑิต เช่น

"...ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือด้วยกายสุจริต
วาจสุจริต มโนสุจริต"³

"บัณฑิตเป็นผู้ปกติคึกคัก มีปกติพูดดี มีปกติทำกาไร"⁴

"ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต กล่าวคือตั้งปัญหาโคย,
แยกคาย แยกปัญหาโคยแยกคาย และเมื่อผู้อื่นแกปัญหาโคยแยกคายด้วยถ้อยคำกลมกล่อม
สละสลวยโคเหตุโคผล กออนุโมทนา"⁵

1

สัง.น. 16/559/225

2

ม.จ. 14/144/87-88

3

อัง.ติก. 20/441/96

4

อัง.ติก. 20/442/97 , ม.จ. 14/465/240

5

อัง.ติก. 20/444/97

"สัตว์บุรุษทั้งหลายไปไม่คิดทุกสถาน สัตว์บุรุษไม่ปราศัย เพราะอยากไถ่ถาม
บัณฑิตถูกสุขหรือทุกข์ก็ตามกระทุงเขา ยอมไม่แสดงออกจากรู้น ๆ ลง ๆ"

"บัณฑิตไม่ทำชั่วเพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น ไม่พึงปรารถนา
บุตร ทรัพย์ รัฐ ความสำเร็จแก่ตน โดยไม่ชอบธรรม บัณฑิตนั้นพึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญา
ประกอบควยธรรม"¹

"คนจะชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่ เพียงเพราะมีฉันทงอกก็หาไม่ ถึงวัยของเขาจะหง่อมก็
เรียกว่า แก่เปล่า ส่วนผู้ใดมีสัจจะ มีธรรมะ มีอหิงสา มีการบังคับควบคุมตน มี
ความฝึกตน ผู้นั้นแลเป็นปราชญ์สลักมลทินใจแล้ว เรียกไควา เป็นผู้ใหญ่"²

"คนที่เรียกว่าเป็นปราชญ์ เป็นบัณฑิต ก็เพราะบรรดอุปประโยชน์ที่มุ่งหมาย"³

"ถูกกรวิกนุทั้งหลายบุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามากในโลกนี้ยอมไม่คิดการ เพื่อเบียด
เบียนคนเบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เมื่อจะคิด ยอมคิดแก่การอันเป็น
ประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งสองฝ่าย คิดการอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งหมด
ทีเดียว อย่างนี้แล จึงจะชื่อว่า เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก"⁴

1

ช.ธ. 25/17/19

2

ช.ธ. 25/17/19

3

สัง.ส. 15/380/109

4

อิง.จตุตถ. 21/186/171

มงคลสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเหตุแห่งความสุข ความเจริญ ถึงขั้นดับสิ้น
เพลิงทุกข์ เพลิงกิเลส โดยยกเอาเรื่องการคบคนไว้เป็นข้อคน ๆ ว่า

อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาล

ปณฺฑิตานญฺเจเสวนา การสมาคมกับบัณฑิต¹

แสดงว่าพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของการคบบุคคลว่ามีส่วนเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ในการพัฒนาชีวิต ชีวิตจะเจริญรุ่งเรือง ประสบสันติสุข โคตรองไม่คบกับคนพาล แต่พึงเลือก
คบแต่คนดี ๆ ที่เรียกว่าบัณฑิต การมีบัณฑิตเป็นมิตรได้ชื่อว่ามีกัลยาณมิตร ท่านย่อมจะชี้แนะ
ชักนำให้เราเป็นกัลยาณชน คือเป็นคนดี เป็นบัณฑิตคือคนมีปัญญา ทั้งนี้การเสวนากับบัณฑิต
หรือสัตบุรุษ จึงเป็นมงคลแก่ชีวิตเป็นอย่างยิ่ง สมกับพุทธพจน์ที่ว่า

"ภิกษุทั้งหลายอาศัยสัตบุรุษแล้ว พึงหวังอานิสงส์ 4 ประการได้ กล่าวคือจะเจริญ
ด้วยศีลอย่างอริยะ จะเจริญด้วยสมาธิอย่างอริยะ จะเจริญด้วยปัญญาอย่างอริยะ
จะเจริญด้วยวิมุตติอย่างอริยะ"²

"ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร... พึงหวังสิ่งนี้ได้คือ

1. จักเป็นผู้มีศีล สวรรวมระวังในปฏิกิริยาสมบูรณด้วยอาจารย์และโคจร ฯลฯ
2. จักเป็นผู้(มี)โอกาสไถ่ถอนโทษ(หรือ)รวมสนทนาอย่างสะดวกสบาย) ตามความ
ปรารถนาในเรื่องต่าง ๆ ที่ชักเกลาอุปนิสัย ชำระจิตใจให้ปลอดโปร่งคือเรื่อง
ความมักน้อย ฯลฯ เรื่องการบำเพ็ญเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา
เรื่องวิมุตติ และเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ
3. จักเป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียร เพื่อกำจัดอกุศลกรรม และเพื่อบำเพ็ญกุศลกรรม
ให้เทียบพร้อม จักเป็นผู้แข่งขัน บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลกรรม

1

พ.พ. 25/6/3 ; พ.สุ. 25/318/288

2

อัง. จตุกก. 21/242/225

๔ จักเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นอริยะ หยั่งถึงความเกิดความดับ
 ชำแรกก็เลสนำไปสู่ความสูญสิ้นแห่งทุกข"¹

"ผู้ใดหอบปลาเน่าควยใบคา ใบคาข้อมเหม็นบูดกลิ่นปลาคุดะคั่ง การเกลือกถูตัวคน
 พาลยอมมีผลอย่างนั้น ผู้ใดหอบกฤษณาควยใบไม ใบไมนั้นยอมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง การ
 เสวนานักปราชญ์ยอมมีผลอย่างนั้น"²

" คบคนเช่นโค ก็เป็นคนเช่นนั้น"³

"พึงมองเห็นคนมีปัญญาที่ขอมขี้โทษ พูจาขมูขี้เสมือนเป็นผู้นอกชุมทรัพย์ คนเช่นนั้น
 เป็นบัณฑิตควรคบโค คบคนเช่นนั้นมีแต่คิขิน ไมเลวลง"⁴

จากข้อความแห่งพระไตรปิฎกที่ยกมาแสดงถึงลักษณะของสัตบุรุษและบัณฑิต ย่อม
 สรุปลได้ว่าบุคคลประเภทนี้เป็นบุคคลที่ควรเข้าหาสมาคมเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านเป็นคนดี
 แท้ถึงพร้อมด้วยกายวาจาใจอันสุจริต ประการสำคัญท่านเป็นผู้มีสติปัญญาอย่างยิ่ง มีเมตตา
 กรุณาธรรมอย่างสูง ดังนั้นเมื่อโคเข้าหาสมาคมกับท่าน ท่านจะอนุเคราะห์หว่านน้ำใจอันงาม
 ช่วยแนะนำชี้แจงแสดงธรรมให้เกิดความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอันถูกต้องที่เรียกว่า
 ทำให้เกิดปัญญา และเนื่องด้วยท่านเป็นผู้ที่ประพฤติปฏิบัติชอบก็ย่อมจะเป็นตัวอย่างอันดีที่-

1

อัง.นวก. 23/205, 207/283, 286; พ.อุ. 25/88/90

2

พ.อติ. 25/254/218; พ.ชา. 27/2152/375, 28/862/207.

3

พ.อติ. 25/254/218; พ.ชา. 27/2152/375; 28/862/207.

4

พ.ธ. 25/16/18.

เราจะถือเอาเป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินชีวิต ทำให้เราเป็นผู้มีวิถีชีวิตที่ทั้งงามกระทำ
การต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา โอกาสที่จะพลาดพลั้งเกิดโทษเกิดทุกข์แก่ตนและคนอื่นย่อมมิได้
ยาก เพราะความเป็นผู้มีปัญญา พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้มีความที่เรียกว่าปัญญาจักขุ¹
เป็นผู้มีแสงสว่างอันเลิศ² เพราะฉะนั้นการคบสัตบุรุษ ทำให้เราเป็นผู้มีความ เป็นผู้มี
แสงสว่างอันเลิศ คือมีปัญญานั้นเอง สัมกับพุทธภาษิตที่ว่า "คบคนเช่นใด ก็เป็นคนเช่นนั้น"³
นั่นก็คือเมื่อท่านเป็นคนที่มีปัญญา เราผู้เข้าไปคบหาสมาคมก็ย่อมเป็นคนที่มีปัญญาด้วย อนึ่ง
ถ้าเราเข้าไปคบกับคนชั่ว คนพาล เราก็ย่อมเป็นคนเช่นนั้นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีคำภาษิต
สอนไว้ว่า "คบคนดีเป็นศรีแก่ตัว คบคนชั่วอัปรีจัญไร" เหมือนดังตัวอย่างในสมัยพุทธกาล
ที่กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูว่าในระหว่างที่เป็นเจ้าชายหนุ่ม ได้คบหาสมาคมกับพระเทวทัต
ผู้เป็นมิฉาปฏิฐิตถึงขั้นคิดกำจัดพระพุทธเจ้า พระเทวทัตแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้เจ้าชาย
อชาตศัตรูดูแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใสแล้วถูกพระเทวทัตปลุกปั่นจนเห็นผิดเป็นชอบถึงขั้นจับ
พระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นพระบิดากักขังทรมานด้วยการไม่ให้อาหารจนสิ้นพระชนม์ เพื่อที่
คนจะได้ครองราชสมบัติ นับว่าพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำบาปอย่างมหันต์ที่เรียกว่า
อนันตริยกรรมไม่มีโอกาสที่จะไต่บรมบรรพตมาแล้วคนจะได้กลับใจเลื่อมใส ศรัทธาคอ
พระรัตนตรัยแล้วก็ตาม นี่แสดงว่าการคบคนชั่วย่อมชักพาคัวเองให้เป็นคนชั่วเป็นคนมี
มิฉาปฏิฐิตามบุคคลที่คบ อนึ่งแม้ว่าในภายหลังพระเจ้าอชาตศัตรูได้เข้าหาฟังพระสังฆกรรม

1

พ.อติ. 25/239/270.

2

อิง.จตุกก. 21/141/138.

3

พ.อติ. 25/254/218

จากพระพุทธเจ้าที่จริง ก็ไม่เกิดปัญหาคือถึงขั้นที่เรียกว่า กวงคาเห็นธรรมบรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้ เพราะว่าไต่เคยกระทำปิณฑาคือฆ่าพระบิคา ถ้าพระเจ้าอชาศคัสตรูได้คบหาสมาคมกับพระอรหันต์ผู้มีปัญหาล้อมมาที่ฐฐีตั้งแต่แรกเริ่ม ก็ยอมหมายถึงไต่ว่าท่านยอมบรรลุความเป็นพระอรหันต์คล้อยผู้หนึ่งเหมือนพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระบิคา ซึ่งประวัติกล่าวไว้ว่าพระองค์บรรลุความเป็นพระโสคามันด้วยการเข้าหาเสวนากับพระพุทธเจ้า ไต่ฟังพระสัทธรรมจนเกิดกวงคาเห็นธรรม (ธรรมจักขุ) บรรลุความเป็นพระอรหันต์

สรุปความไต่ว่า การคบหาสมาคมสัตบุรุษ ย่อมเป็นปัจจัยให้ไต่เห็นแบบอย่างที่ดีไต่ฟังพระสัทธรรมและเมื่อนำมาคึกพิจารณาด้วยอุบายอันแยบคายที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ย่อมก่อให้เกิดปัญญา นั่นคือเสวนากับสัตบุรุษเป็นปัจจัยประการต้นของการเกิดปัญญา ซึ่งนับว่ามีเหตุผลสมควรมาก และสอดคล้องกับหลักความจริงที่ว่าต้องเข้าใจเสียก่อน จึงจะพูดคุยนทนาซักถามปัญหาหรือสดับฟังสัทธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยข้อที่ 2 ซึ่งจะไต่กล่าวต่อไป

2. การฟังสัทธรรม (สัทธรรมสวนะ)

สัทธรรม คือธรรมอันดี ธรรมที่แท้ ธรรมของสัตบุรุษหลักหรือแก่นพระศาสนา¹ แบ่งออกเป็น 3 ไต่แก่

1. ปริยัติสัทธรรม สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะคงเล่าเรียนไต่แก่พระพุทธพจน์ทั้งหลายทั้งปวง

2. ปฏิบัติสัทธรรม สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะคงปฏิบัติไต่แก่มรรคอันมีองค์ 8 หรือ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

3. ปฏิเวธสัทธรรม สัทธรรมคือผลอันจะฟังเข้าใจหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติไต่แก่ มรรคผล และนิพพาน²

1

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรม พุทธศาสตร์, หน้า 76

2

วินย.อ. 1/264, ม.อ. 3/147, อัง.อ. 3/391

ดังนั้น เรื่องการฟังสังฆธรรมก็คือฟังหลักธรรมคำสอนของพระศาสดาทิ้ง 3 หมวดดังกล่าวมา เพื่อให้รู้ เข้าใจ จำได้เพื่อนำเอาไปคิดพิจารณาโดยแยกกายที่เรียกว่า ไชโยนิโสมนสิการ ตลอดจนนำเอาไปปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดผลจริงตามที่ไต่เล้าเรียนมา หรือสดับครบฟังมา

พระสังฆธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นธรรมเครื่องออกจากทุกข์ เป็นเครื่องสงบกิเลส เป็นไปเพื่อความรู้อบรม¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสอนให้ เกิดปัญญาเห็นแจ้งประจักษ์ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีความเป็นตัวตน การเกิดปัญญารู้อบรมอย่างนี้ถือว่าเป็นความรู้อบรม เป็นปัญญาอันยิ่ง (อริปัญญา) เป็นปัญญาอันชอบ (สัมมาปัญญา) เป็นปัญญาที่เห็นตามความเป็นจริงที่เรียกว่ามีญาณทัสสนะ ซึ่งจะ เป็นปัจจัยให้กิเลสสงบและปรินิพพานเป็นที่สุด เพราะฉะนั้น การฟังสังฆธรรม จึงมีความสำคัญต่อการเกิดปัญญา

การฟังสังฆธรรมย่อมอาศัยกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นบัณฑิตหรือสัตบุรุษโดยที่ตนเองมี ศรัทธาเป็นเครื่องชักนำ เกื้อหนุน ดังนั้นการคบสัตบุรุษและการฟังสังฆธรรมจึงยังเป็นวิธีการแห่งศรัทธา คือเป็นวิธีการที่เริ่มคนศรัทธา และอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ และเมื่อ ได้ฟังสังฆธรรมแล้วยอมปลูกเราให้มีศรัทธายิ่งขึ้น ซึ่งเป็นผลดีต่อกระบวนการพัฒนาชีวิตและ ปัญญาต่อไป

เมื่อแยกแยะภูเขันคอนตามลำดับของกระบวนการธรรม จะเห็นว่าการเสวนาสัตบุรุษ หรือความมีกัลยาณมิตร นำไปสู่การไต่สดับธรรมคือคำสั่งสอน คำแนะนำชี้แจงต่าง ๆ เมื่อธรรมคือหลักความจริงหรือหลักแห่งความงามที่แสดงนั้นเป็นจริงหรือความงามจริง หรือ แสดงให้คัมมีเหตุผลผู้รับฟังนั้นก็เกิดศรัทธา อาจเขียนกฎให้ง่ายไต่ดังนี้

1

สำนักสวนโมกขพลาราม, คู่มืออุบาสาอุบาสิกา ภาค 1-2,
ท่าวัชรเขายืน แผลไทย หน้า 8

เขวนาสักบุตร (มีกัลยาณมิตร) → พังสัทธรรม → ศรัทธา...¹

ความกระบวนธรรมดังกล่าวนี้ ยังมีลักษณะที่อาศัยปัจจัยภายนอก คือ ปรโคโฆสะ ซึ่งโคแก่มีกัลยาณมิตร และส่งผลโคถึงศรัทธาจบลงเพียงแคสร้างปัญญาในระดับที่เป็น โลกีย์สัมมาทิฏฐิเท่านั้น ยังไปไม่ถึงจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา เมื่ออยู่แค่ขั้นศรัทธา ผู้มีศรัทธานั้นก็ยังคงคอยอิงอาศัยกัลยาณมิตร ยังอยู่ในลักษณะของการทำตาม ยังไม่รู้ถึง เห็นจริงประจักษ์แจ้งแก่ตน ยังไม่เป็นอิสระหลุดพ้นสิ้นเชิง ทางแก่ก็คือคองหาทางเชื่อม โยงให้ก้าวเข้าสู่ปัจจัยภายใน ซึ่งโคแก่การมีโยนิโสมนสิการ จึงจะสามารถนำไปสู่การ มีปัญญาในระดับที่เป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิโค และบรรลุจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา²

การเชื่อมโยงเข้าสู่ปัจจัยภายใน ก็อาศัยกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่จะ ช่วยผู้เรียนปลุกเร้าโยนิโสมนสิการในตัวผู้เรียนให้เกิดขึ้น โดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่อง เชื่อมโยง แล้วใช้การแสดงธรรม ธรรมที่แสดงหรือวิธีแสดงธรรมนั่นเอง ช่วยให้ผู้ฟัง หรือผู้เรียนปลุกโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้น คือให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณาด้วยตนเอง โดยมอง สิ่งทั้งหลายตามสภาวะและเหตุปัจจัย เมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแล้ว กระบวนธรรมก็ ดำเนินก้าวหน้าต่อไปจนถึงที่สุด ระหว่างนี้กัลยาณมิตรก็อาจช่วยประคับประคองชี้หนุนเสริม โยนิโสมนสิการนั้นด้วยการแสดงธรรมไปเรื่อย ๆ เมื่อพร้อมทั้งปัจจัยภายนอกมาโยงกับ ปัจจัยภายใน คือ ปรโคโฆสะที่ช่วยหนุนส่งเสริมโยนิโสมนสิการ ก็จะทำให้ผู้ฟังธรรม หรือผู้เรียนสามารถก้าวไปในกระบวนการศึกษาและการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง

1

อิง.ทสก. 24/61/104, (เขียนอย่างบาลี สัปปริสสังเสวะ → สัทธรรมสวนะ → สัทธา)

2

พระราชาวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโค), พุทธธรรม, หน้า 645.

กึ่งที่ได้กล่าวมา ย่อมสามารถแสดงกระบวนการเพื่อความเข้าใจง่าย ๆ

ดังนี้

เสวนาสัตบุรุษ (มีกัลยาณมิตร) → สติบัตถกรรม → ศรัทธา → โยนิโสมนสิการ →
ปฏิบัติธรรมถูกคอง

เมื่อพิจารณาตามกระบวนการดังกล่าวนี้ จะเห็นว่ามีเรื่องศรัทธาเป็นองค์ประกอบรวม แต่ในปัญญาวุฒิธรรมหรือในโสคาบัตติยังคะมีองค์ธรรมเพียง 4 ประการ โดยเว้นที่จะกล่าวถึงศรัทธา ทั้งนี้เพราะท่านอาจถือว่าในกรณีนั้นศรัทธาเป็นเพียงองค์ธรรมผ่านเป็นเพียงเครื่องเชื่อมโยง ไม่ใช่ตัวเน้นในทางปฏิบัติ จึงข้ามไปเสีย ทั้งนี้กระบวนการที่ประสานกับหลักการพัฒนาปัญญาหรือองค์ประกอบที่ทำให้บรรลุโสคาบัตตินั้น จึงเป็นดังนี้

เสวนาสัตบุรุษ (มีกัลยาณมิตร) → สติบัตถกรรม → (ศรัทธา) → โยนิโสมนสิการ →
ปฏิบัติธรรมถูกหลัก¹

อันองค์ธรรม 2 อย่างแรก คือ เสวนาสัตบุรุษ (มีกัลยาณมิตร) และการฟังธรรม จากสัตบุรุษย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาในขั้นต้นคือยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับโลกขึ้นต่อโลก ใ้แก่ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกคองตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามท่านองคคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม โดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ ตรงกับพระบาลีว่า "สทธานุโลกา จ สมมาทิฏฐิ" แปลว่า สมมาทิฏฐิมิศรัทธาเป็นมูล² ทิฏฐิระกัมมนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า เช่นว่า คี ชั่ว ถูก ผิด ตลอดจนหลักความเชื่อ

1.

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 646.

2

ที.อ. 1/285, ม.อ. 1/182, อัง. อ. 2/22

หลักความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่คงามถูกต้องไว้ โดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจ ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมซึ่งตรงกับกัมมัสสกคาฎาณ¹ การมีปัญญาความเห็นในระดับเช่นนี้ โค้ชชื่อว่า โลกียสัมมาทิฏฐิ ถ้าต้องการให้ปัญญาหรือ สัมมาทิฏฐิของตนเจริญแก่กล้าจนถึงขั้นที่เรียกว่าเป็นโลกุตรสัมมาทิฏฐิ ก็จำเป็นจะต้อง ใช้ของคัมภีร์มลาฉบับถัดไปเข้าช่วยสร้างเสริม โคนัก การกระทำไว้ในใจโดยแยบคายหรือ โยนิโสมนสิการ

3. โยนิโสมนสิการ - การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย

หมายถึงการใช้ความคิดถูกวิธี มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึง ต้นเหตุสาเหตุเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิจารณาเหตุด้วยปัญญา คิดเป็นระเบียบ และโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตรงตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ แห่งเหตุปัจจัย หรือพุทธสัน ๆ ก็คือ คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล²

โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ตามความหมายที่กล่าวมาในเรื่องกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับที่เหนือกว่า สรวิทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการ เป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดอย่างวิเคราะห์ แยกแยะ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน จึงนับว่าโยนิโสมนสิการเป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของ พุทธปรัชญาอย่างแท้จริง³

1

อภิ.วิ. 35/822/399

2

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พุทธธรรม , หน้า 671

3

เรื่องเดียวกัน หน้า 667.

โยนิโสมนสิการ มิใช่เป็นตัวยุติ แต่เป็นปัจจัยหรือวิธีการแห่งปัญญา โดยถือว่า เป็นองค์ประกอบภายในหรือเป็นปัจจัยภายในบุคคลโยนิโสมนสิการ ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจหรือความเห็นชอบในระดับสูงที่เรียกว่า ระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ คือมีความรู้ ความเข้าใจที่เกี่ยวกับโลกและชีวิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงในระดับที่ไม่ขึ้นต่อโลก หรืออยู่ในระดับที่เหนือโลกนั่นเอง เป็นความรู้ความเข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติโดยไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเองแท้ ๆ ซึ่งมีสภาวะและธรรมคาเสมอเหมือนกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย โคนัยนี้สัมมาทิฐิประเภท นี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตตระ คือไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่าง เกี่ยว จำเป็นสำหรับปรีชาญาณ และความหลุดพ้นในทุกถิ่นทุกกาลเสมอเหมือนกัน¹

มีพุทธพจน์บทหนึ่งซึ่งแสดงถึงโยนิโสมนสิการว่าเป็นเหตุให้เกิดปัญญา สัมมาทิฐิ ดังนี้

"เราไม่เล็งเห็นธรรมอันแม่สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการ เลย"²

นอกจากนี้ในพุทธปรัชญามีคำอื่น ๆ ซึ่งใช้ในความหมายคล้ายโยนิโสมนสิการ ดังนี้

"พึงวิจัยธรรมให้ถึงคนเคา จึงจะเข้าใจจรตชัคแจ้งควยปัญญา"³ คำว่า วิจัยธรรม ก็คือการไซโยนิโสมนสิการ

1 เรื่องเดียวกัน หน้า 738

2 อัง.เอก. 20/186/33

3 อัง.สัคคก. 23/3-4/2

"อุกฤษฏ์ทั้งหลาย ชุรรม 5 ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่ลบละเลือน เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม กล่าวคืออุกฤษฏ์ทั้งหลาย ย่อมพึงชุรรมโดยเคารพยอมเลาเรียนชุรรมโดยเคารพ ย่อมทรงชุรรมไว้อยู่โดยเคารพ ย่อมใคร่ครุของอรรถ (อัครูปปรักษา) แห่งชุรรมที่ทรงไวแล้วโดยเคารพ ครั้นรู้ทั่วถึง อรรถ รู้ทั่วถึงชุรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติชุรรมสมควรแก่ชุรรม (ชุรรมานุชุรรมปฏิบัติ) ชุรรม 5 ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่ลบละเลือน เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม"¹

คำว่าไตรตรองอรรถหรือใคร่ครวญอรรถ (อัครูปปรักษา) ก็คือการมีโยนิโสมนสิการ
 นั้นเอง

ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงเป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญในการเกิดปัญญา ความรู้แจ้ง
 หนึ่ง ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหรือที่เรียกว่าใช้โยนิโสมนสิการเป็น
 ประการสำคัญยอมอนุเคราะห์ลงเป็น จินตามยปัญญา ส่วนปัญญาที่เกิดจากการฟังสัทธรรม
 จากสัทบุรุษ ย่อมอนุเคราะห์ลงเป็นสุตมยปัญญา เป็นต้น

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ

เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการเป็นวิธีการแห่งปัญญาโดยแท้ ก่อให้เกิดปัญญาทั้งใน
 ระดับต้น ๆ จนถึงขั้นเป็นปัญญาระดับสูงที่ เรียกว่าโลกุตตรปัญญา หรือ วิมุติญาณทัสสนะ
 โยนิโสมนสิการ ยังมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรมอื่น ๆ อีก เช่น การเกิดขึ้นของโพชฌงค์ 7
 การเกิดขึ้นของกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อความสิ้นไปของอาสวกิเลส เป็นต้น ดังข้อความ
 ในพระไตรปิฎกว่า

"ถูกรบกวนทั้งหลาย เมื่อวางอาทิตยอุทัยอยู่ ย่อมมีแสงเงินแสงทอง เป็นบุพนิมิต
มาุกอนฉันทโค โยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของโพชฌงค์ 7
แก่อภิกษุผู้นั้น ภิกษุถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้คือ จักเจริญ จักทำ
ไ้มากซึ่งโพชฌงค์ 7"¹

เราไม่เล็งเห็นธรรมอันมีลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ได้เกิด
ขึ้น หรือให้โพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์เหมือนโยนิโสมนสิการเลย
เมื่อมีโยนิโสมนสิการ โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น และโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อม
ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์"²

"เมื่อไซโยนิโสมนสิการ นิวรณ์ 5 ย่อมไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ถูกกำจัดไว้ ในขณะที่
เดียวกันก็เป็นเหตุให้โพชฌงค์ 7 เกิดขึ้นและเจริญเต็มบริบูรณ์"³

"ถูกรบกวนทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเหล่าใดที่เป็นกุศล อยู่ในภาค
กุศล อยู่ในฝ่ายกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูลราก ประชุมลง
ในโยนิโสมนสิการ เรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น"⁴

1

สัง.ม. 19/414/106. โพชฌงค์ 7 คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ประกอบ
ด้วย สติ(ความระลึกได้) ธัมมวิจยะ(ความเพียร) วิริยะ(ความเพียร), ปิณี(ความอิมใจ), ปัสสัทธิ
(ความสงบกายสงบใจ) สมาธิ(ความมีใจตั้งมั่น),
อุเบกขา(ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นธรรมตาม
ความเป็นจริง), ที.ปา. 11/327/220.

2

สัง.เอก. 20/76/12

3

สัง.ม. 19/446-7/113

4

สัง.ม. 19/465/119

"เราไม่เล็งเห็นธรรมอันแท้สักอย่างที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนโยนิโสมนสิการเลย เมื่อมี โยนิโสมนสิการ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดยอมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป"¹

"เราไม่เล็งเห็นธรรมอันแท้สักอย่างที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่อีก... ที่เป็น ไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม้อันตรฐานแห่งสัทธรรม³ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย"

"โยนิโสมนสิการในอสุนิมิต เป็นเหตุให้ราคะไม่เกิด และราคะที่เกิดขึ้นแล้วถูก ถูกละไค โยนิโสมนสิการ (โดยทั่วไป) เป็นเหตุให้โมหะไม่เกิด และโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ถูกละไค"⁴

"ธรรม ๑ อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ธรรม ๑ อย่างซึ่งมีโยนิโสมนสิการเป็น มูล กล่าวคือเมื่อมีโยนิโสมนสิการ ปราโมทยอมเกิดเมื่อมีปราโมทยอมเกิด เมื่อมีใจมิต ภายยอมสงบระงับ (ปัสสัทธิ) เมื่อภายสงบระงับ ย่อมไคเสวยสุข ผู้มีสุขจิตยอมเป็นสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิยอมรู้เห็นตามเป็นจริง (มีปัญญา) เมื่อรู้เห็น ตามเป็นจริง ย่อมนิพพิทา เมื่อนิพพิทากิวิราคะเพราะวิราคะกัวิมุตติ"⁵

1

อ้ง.เอก. 20/68/10

2

อ้ง.เอก. 20/92/14

3

อ้ง.เอก. 20/124/18

4

อ้ง.คิก. 20/508/190

5

ที.ปา. 11/455/278

นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงว่าโยนิโสมนสิการเป็นอาหารหล่อเลี้ยงสติ ช่วยให้สติที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ช่วยให้สติที่เกิดขึ้นแล้วเกิดต่อเนื่องไปอีก¹ เพราะผู้ที่มีความคิดที่เป็นระเบียบ คิดได้เรื่องไคราว คิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย ย่อมคุมเอาสติไว้ได้เรื่อยไป โยนิโสมนสิการจึงทำให้คนเป็นผู้ไร้อารมณ์ เอาความคิดมารบใช้ช่วยแก้ไขปัญหาค่างๆ ในกระบวนการความคิดที่มีโยนิโสมนสิการเช่นนี้ สติสัมปชัญญะจะเข้ามาร่วมทำงานอยู่ด้วยเองโดยตลอด เพราะโยนิโสมนสิการเป็นอาหารคอยหล่อเลี้ยงมันอยู่เรื่อย ๆ นั่นก็คือโยนิโสมนสิการมีหน้าที่อันสำคัญคือ ปลูกเร้าปัญญาและกุศลธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ โยนิโสมนสิการคือความคิดที่สัจจ อวิชา คัมภา หรือการคิดเพื่อสัจจคักหน้าอวิชาและคัมภา² กล่าวคือเมื่อมีการรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ตามปกติกระบวนการความคิดก็จะแล่นต่อไปทันที ถ้าอวิชา คัมภา เข้ามามีบทบาทในความคิด ความคิดต่อจากนั้นก็จะเป็นกระบวนการของอวิชา คัมภา ประกอบด้วยการปรุงแต่งของสังขารตามอำนาจความชอบใจ ไม่ชอบใจ แต่ถ้าโยนิโสมนสิการเข้ามาสัจจคักหน้าอวิชาคัมภาได้ ก็จะชักนำความคิดให้เข้าสู่แนวทางที่ถูกคอง คือเกิดกระบวนการความคิดที่ปลอดจากอวิชาคัมภาเป็นกระบวนการแห่งญาณทัสสนะ หรือกระบวนการแห่งวิชาวิมุติแทน เรียกได้ว่าโยนิโสมนสิการเป็นตัวนำกระบวนการความคิดวิสุทธิตี่พิจารณาตามสภาวะเหตุปัจจัย คิดเป็นทางไปอย่างมีลำดับทำให้เข้าใจความจริง ทำให้เกิดกุศลธรรมหรือ

1

สัง.ม. 19/365/94, อัง. ทสก. 24/61/103

2

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 674

กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โยนิโสมนสิการทำให้คนเป็นผู้ใช้ความคิด เป็นนายของความคิด เอาความคิดมารับใช้ช่วยแก้ไขปัญหาคือ "ในกระบวนการความคิดที่มีโยนิโสมนสิการเช่นนี้ สติสัมปชัญญะ จะเข้ามาร่วมทำงานอยู่ด้วยเองโดยตลอด เพราะโยนิโสมนสิการเป็นอาหารคอยหล่อเลี้ยงมันอยู่เรื่อย ๆ"¹

นั่นก็คือลักษณะที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือเป็นการรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับสติจะเอาไปใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือรับรู้ไว้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางสติปัญญา ไม่รับรู้ชนิดที่กลับผันแปรจากความรู้อันก่อให้เกิดปัญหาแก่ชีวิตจิตใจ แต่เป็นการรับรู้โดยจิตใจได้ความรู้จากอารมณ์หรือประสบการณ์ ลักษณะอย่างนี้คือความหมายส่วนหนึ่งของการเป็นอยู่ด้วยปัญญา ดังนั้นผู้มีโยนิโสมนสิการย่อมจะสำเร็จผลจนพ้นจากความเป็นปุถุชนได้ เพราะอาศัยการมีสติปัญญาเป็นเครื่องชี้หน้า

วิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมด โดยเฉพาะที่กล่าวถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการสามารถสรุปเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ

1. โยนิโสมนสิการแบบปลุกปัญญา มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะเน้นที่การชกฉอวิชา เป็นฝ่ายวิปัสสนาหรือโยนิโสมนสิการแนววิปัสสนา เพราะมองตามสภาวะหรือมองตามที่เป็นจริง จึงมีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืดหรือความหลงผิด หรือชำระล้างสิ่งสกปรกให้ผลไม่จำกัดกาล หรือแก้ชกชกนำไปสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิ

¹

2. โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้ากุศลธรรมอื่น ๆ เน้นที่การสัจหรือซมัตถหา จักว่าเป็นฝ่ายสมณะ หรือธรรมแนวสมณะ เช่นพิจารณาด้วยเมตตาในพรหมวิหารทำให้จิตใจสงบเยือกเย็นเป็นกุศล มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังฝ่ายดีขึ้นมาค้ำชดหรือบังฝ่ายชั่วไว้ ใหลลขึ้นกับกาลเวลาชั่วคราว หรือเป็นเครื่องตระเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัยนำไปสู่โลกีย์สัมมาทิฐิ¹

จากขอสรุป 2 ประการดังกล่าวนี้ แสดงว่าโยนิโสมนสิการ มีส่วนอันสำคัญทั้งในการเจริญสมณะ และวิปัสสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นเรื่องของปัญญาโดยตรง จำเป็นต้องใช้โยนิโสมนสิการเป็นอย่างมาก แต่อาจจะเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น เช่น วิจารณ์ อันเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของปฐมฌาน ธรรมวิจยอันเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งในโพชฌงค์ 7 ธรรมานุวิปัสสนาอันเป็นองค์ธรรมประการหนึ่งในมทาสติปฏิฐาน เป็นต้น

อนึ่ง บัณฑิตแห่งการเกิดปัญญาทั้ง 3 ข้อดังกล่าวมาโยนิโสมนสิการนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกว่า 2 ประการอื่น เพราะโยนิโสมนสิการเป็นวิธีการเพื่อการเกิดปัญญาโดยตรง อย่างไรก็ตามโยนิโสมนสิการก็อาศัยบัจฉัย 2 ประการอื่นเป็นเครื่องช่วย แต่สำหรับผู้ที่สติปัญญาสูง ฉลาดในการคิดมีวิจารณ์ญาณแก่กล้าอาจไม่ต้องอาศัยบัจฉัยภายนอก ซึ่งได้แก่กัลยาณมิตรชี้แนะนำ แต่ท่านคิดได้เองเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าที่ทรงเล็งเห็นว่าเพื่อบุคคลกริยา เพราะทรงคิดได้เองหลังจากที่ทรงใกล้ชิดกับเสียงเพลงเรื่องสายพิณ 3 สาย² และการที่พระองค์ตรัสรู้ธรรมก็มีไคอาศัยครูอาจารย์ท่านใด

1

เรื่องเดียวกัน

หน้า 727

2

พุทธทาสภิกขุ, พุทธประวัติฉบับยาวชน, หน้า 45

แนะนำสั่งสอน แต่พระองค์ทรงค้นพบไคควายพระองค์เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ
 ปฏิจสนูปบาทและอริยสัจ 4 เป็นต้น จึงทำให้พระองค์ทรงได้พระนามว่า
 พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงผู้ตรัสรู้กับสิ้นเพลิงทุกข์ เพลิงกิเลสอย่างถูกต้อง
 โดยพระองค์เอง

4. การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)

หมายถึงการปฏิบัติธรรมถูกต้องหลัก คือทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้สอดคล้องกัน
 และส่งผลแก่หลักการใหญ่ ที่เรียกว่า ปฏิบัติธรรมน้อยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรม
 หลักย่อยคล้อยตามหลักใหญ่¹ เป็นการปฏิบัติเพื่อจุดหมายที่ต้องการ ธรรมทุกเรื่องมี
 อรรถะ หลักการทุกอย่างมีความมุ่งหมายจะทำอะไรของตามใดตอบใดเพื่ออะไร เช่น
 การปฏิบัติธรรม เรื่องบุญกิริยาวัตถุ คือวิธีทำบุญ จะต้องรู้ว่า ทำบุญเพื่ออะไร มีหลักการ
 อยู่ 3 อย่างใดแก่ ทาน ศีล ภาวนา จะต้องรู้เข้าใจว่า บาเพ็ญทานเพื่ออะไรมีหลักการ
 อย่างไร รักษาศีลเพื่ออะไร รักษาศีลให้ถูกต้องตามหลักการ มิฉะนั้นจะกลายเป็น
 สลัดพหตปรามาส เจริญภาวนาคืออย่างไร อะไรคือเป้าหมายของการเจริญภาวนา และ
 พึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการเพื่อความมุ่งหมายที่แท้จริง ทั้งนี้เป็นคน

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นสิ่งสำคัญมาก อาจเรียกได้ว่าเป็นตัวคัด
 ลิ่นว่า การปฏิบัติธรรมจะสำเร็จผลบรรลุจุดหมายหรือไม่ ถ้าไม่มีธรรมานุธรรมปฏิบัติ
 การดำเนินตามหลักการย่อมคลาดเคลื่อน ผิดพลาด ไรผล หรืออาจเกิดโทษขึ้นได้ เช่น
 การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน เป้าหมายสำคัญก็เพื่อให้จิตใจสงบ เพื่อเป็นบาทฐานของการ
 เจริญปัญญาหรือเจริญวิปัสสนาต่อไป แต่บางท่านอาจจะติดอยู่แค่ความสุขที่เกิดจากจิตที่
 สงบเท่านั้น หรืออาจจะติดหลงอยู่กับภาพนิมิตอันเกิดจากจิตเป็นสมาธิ จึงทำให้ไม่ก้าว
 หน้าในการปฏิบัติต่อไปได้จนถึงขั้นเกิดปัญญา

1

พระราชวรมุณี(ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 684

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมอาศัยการมีโยนิโสมนสิการมาก่อน ค่าย การคิดพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย หรือความสัมพันธ์ ระหว่างธรรมกับอรรถ คำว่าธรรมในที่นี้หมายถึงหลัก หรือหลักการคือหลักความจริง หลักความดีงาม หลักการปฏิบัติ หรือหลักที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติรวมทั้งหลักคำสอนที่จะให้ ประพฤติปฏิบัติ และกระทำการใ้ถูกต้อง คำว่า อรรถ หมายถึงความมุ่งหมาย ประโยชน์ ที่ต้องการ หรือสาระที่พึงประสงค์ ในการปฏิบัติธรรม หรือกระทำความหลักการใด ๆ ก็ ความจะต้องเข้าใจความมุ่งหมายของธรรมหรือหลักการนั้น ๆ ว่า ปฏิบัติเพื่ออะไร "ความเข้าใจถูกต้องในเรื่องหลักการและความมุ่งหมายนี้ นำไปสู่การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ"¹

ค่าย เหตุนี้กระบวนการธรรมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา จึงมีลักษณะดังนี้
 การเสวนาสัจธรรม → การฟังสัทธรรม → โยนิโสมนสิการ → ธรรมานุธรรมปฏิบัติ.
 สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่ง ปัญญา กล่าวคือ การเสวนาสัจธรรม การฟังสัทธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ"²

1

เรื่องเดียวกัน

หน้า 684

2

อิง.จตุกก. 21/249/231

อนึ่ง ปัญญาที่เกิดจากธรรมานุธรรมปฏิบัติ ย่อมอนุเคราะห์ลงได้ในภาวนามยปัญญา ซึ่งอาศัยการปฏิบัติธรรมที่สำคัญ 2 อย่าง คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ซึ่งข้อปฏิบัติทั้งสองนี้มีชื่อว่า วิชาภาคิยธรรม¹ คือธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชา ความจริงทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนา ต่างก็อาศัยโยนิโสมนสิการ โดยเฉพาะวิปัสสนาภาวนา ย่อมอาศัยโยนิโสมนสิการ เพราะเป็นองค์ธรรมที่ช่วยให้เกิดปัญญาโดยแท้ โยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมที่จำเป็น เป็นตัวการทำให้ปัญญาเกิด หรือเปิดขยายส่องให้ปัญญาเจริญงอกงาม มีลักษณะและการทำงานใกล้เคียงกับปัญญามาก จึงเป็นเหตุให้แยกไม่ใคร่ออกว่าอะไรเป็นอย่างไหน จึงอาจกล่าวได้ว่าโยนิโสมนสิการทำงานเชื่อมต่อยู่ระหว่างสติกับปัญญา เป็นตัวนำทางหรือเดินกระแสน้ำความคิดในลักษณะที่จะทำให้ปัญญาได้ทำงานและทำงานได้ผล หรือเป็นตัวให้วิธีการแก่ปัญญา หรือเป็นอุบายวิธีของการใช้ปัญญาให้ได้ผล เมื่อโยนิโสมนสิการกำลังทำงานอยู่ สติก็จะยังอยู่ควบไม่หลงหลุดลอยไป ดังนั้นสติกับโยนิโสมนสิการจึงเกื้อกูลแก่กันและกันในวิปัสสนา² นั่นก็คือในการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือธรรมานุธรรมปฏิบัติย่อมอาศัยโยนิโสมนสิการเข้าร่วมด้วยเสมอ แสดงว่าพุทธปรัชญาสนับสนุนการกระทำอันประกอบด้วยการใช้ปัญญา หรือมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาและยกย่องว่าเป็นชีวิตอันประเสริฐ³

1

ที.ปา 11/379/252; อัง.ทก. 20/275/57.

2

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 824

3

ช.สุ. 25/311/278.

อนึ่ง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม จักเป็นปัญญาที่แก้ความหลักพุทธศาสนา เพราะอยู่เหนือชั้นความเข้าใจด้วยการใช้สมอง จักที่เรียกว่า เป็นจินตมยปัญญา แต่เป็นปัญญาระดับ "ความเห็นแจ้ง, หรือการรู้แจ้งประจักษ์" ด้วยตนเอง จึงเข้าลักษณะเป็นสันตวิภูติ คือเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาพึงเห็นได้ด้วยตนเอง, อภิสันตวิภูติ คือไม่จำกัดกาลสมัย มีความเป็นจริงถูกต้องอยู่ตลอดเวลา เอหิปัสสิโก คือเรียกร้องให้ผู้อื่นมาดูได้ พิสุจน์ได้แย้งได้ ทกลองได้ที่เรียกว่า ทนต่อการพิสุจน์ ทั้งนี้เพราะวิชาความรู้อันเป็นปัญญาชั้นสูงซึ่งเกิดจากการปฏิบัติโดยเฉพาะคือวิปัสสนา ย่อมทำให้ปฏิบัตินั้นเกิดปัญญาที่เรียกว่า "ยถาภูตญาณทัสสนะ" คือมีปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เมื่อมีญาณทัสสนะเป็นเช่นนี้ ย่อมทำให้หลุดจากความเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มีชีวิตจิตใจอย่างอิสระ ซึ่งมีคำบาลีเรียกว่า วิมুক্তิ ซึ่งแปลว่า หลุดพ้น หมายถึงหลุดพ้นจากความเป็นทาสของกิเลสตัณหา หลุดพ้นจากความเป็นทาสของเรื่องโลก ๆ โดยเฉพาะคือโลกธรรม 8 อันได้แก่ ใคลาก - เลื่อมลาภ, ไคลยศ - เลื่อมยศ, สรรเสริญ - นินทา, สุข - ทุกข์: ดังนั้นจึงจักว่าอยู่เหนือโลกที่เรียกว่า "โลกุตตรธรรม" การได้รับผลเป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะการมีปัญญาระดับความเห็นแจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง โดยอาศัยธรรมานุธรรมปฏิบัติอันเป็นปัจจัยข้อที่ 4 ในเรื่องปัญญาวิชิตธรรม ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ย่อมจักเป็นภาวนามยปัญญา¹

อนึ่ง ในเรื่องของธรรมานุธรรมปฏิบัติเพื่อการเกิดปัญญา ยังมีกระบวนการที่สำคัญยิ่งอันต่อเนื่องกับเรื่องนี้ คือ "ไตรสิกขา" ซึ่งจะไต่เสนอในบทต่อไป

1

อภิ.วิ. 35/804/438, พระราชนูนิ(ประยุทธ์ ปยุตฺโต),

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ หน้า 66